

Fordítás-e a referálás? Pro és kontra érvek¹

Koltay Tibor

E-mail: koltay.tibor@uni-eszterhazy.hu

Kivonat: A referátumok és a referátumkészítés elméletének és gyakorlatának nemcsak jelentős múltja van, hanem jelenét is meghatározza az, hogy az információhoz jutás egyik kiemelkedő jelentőségű eszköze. Fontosságát növeli az szerepe, amelyet az információs túlterhelés tüneteinek enyhítésében tölt be. A referálás hagyományosnak nevezhető kérdései mellé ugyanakkor egyre inkább felzárkóznak az információs társadalom léte és működése kapcsán felmerülő, valamint az információtechnológiai eszközök széles körű használatából eredő kérdések, feladatok. A címben feltett kérdést megválaszolandó, bemutatom a referátumok, valamint az inter- és intralingvális referálás fő jellemzőit. Összehasonlítom egymással a fordítás és a referálás folyamatait, figyelve a köztük meglévő hasonlóságokra és különbözőségekre, különös tekintettel az ekvivalens és a heterovalens nyelvi közvetítés néhány kérdésére.

Kulcsszavak: referátumok, referálás, új műfajok, interlingvális nyelvi közvetítés, heterovalencia

1. Bevezetés

A referálás (referátumkészítés) referátumok, mint célszövegek létrehozása (megírása). Ez a tevékenység olyan nyelvi közvetítést eredményez, amelynek során az írott (természetes nyelvi) forrásszöveg nyelvével azonos vagy attól eltérő nyelvű – megint csak írott, természetes nyelvi – célszöveg jön létre, tehát a referálás lehet intralingvális vagy interlingvális. Az angol *abstract* és a magyar *referátum* főnév egy olyan szövegtípust jelöl, amelynek altípusai célszöveggént egy meghatározott másik, (forrás)szöveg legfontosabb tartalmát annál rövidebb terjedelemben reprezentálják. Segítségükkel eldönthető, hogy el kell-e olvasnunk a forrásszöveget. Ezen túl akár a forrásszöveg elolvasását is szükségtelenné tehetik. Az ezekben a funkciókban megmutatkozó különbségek azonban nem befolyásolják a fordítás és a referálás összevetését (Koltay 2009).

---

¹ A cikk megírását az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” támogatta.

Ha a referátum szerzője azonos a forrásszöveg szerzőjével, *autoreferátumnak* (szerzői referátumnak, absztraktnak, kivonatnak) nevezzük. A szerző személyében meglevő különbségtől eltekintve a referátum és az autoreferátum közeli rokonai egymásnak, ezért a következőkben többnyire mindkettőre a *referátum* szót fogom használni. Bár a referálás és a fordítás viszonyát nem érinti, megemlítem, hogy a referátum köré csoportosuló műfajcsoport egészét a *kivonat* szóval és annak származékaival is illelhetjük (Márta 2004).

1.1. Miért fontosak a referátumok?

A referálásnak jelentős múltja van, és az elméletét átfogó módon tárgyaló kézikönyvek a 2010-es években jelentek meg (Koltay 2010; Cleveland és Cleveland 2013). Ettől függetlenül továbbra is napvilágot látnak a referálás különböző aspektusait tárgyaló írások. Olvashatunk a referátumok oktatási eszközként való felhasználásáról amerikai könyvtár- és információtudományi szakos hallgatók kutatásmódszertani oktatásában (Ondrusek, Thiele és Yang 2014), a forrásszövegek és a referátumok közötti, mondat szintű egyezésekről (Atanassova, Bertin és Larivière 2016), a kollokációk előfordulásának vizsgálatáról az angolt idegen nyelvként használó thai egyetemi hallgatók referátumaiban (Thongvitit és Thumawongsa 2017), továbbá a referátumok retorikai szerkezetéről (Tankó 2017).

A referátumok fontosságát mutatja az a tény, hogy – bár folyóiratcikkek digitális teljes szövegei egyre nagyobb mértékben és mennyiségben állnak rendelkezésre – a referátumok továbbra is a tudományos információk közötti tájékozódásunk kiemelkedően fontos eszközei, különös tekintettel arra, hogy általában ingyenesen férhetők hozzá (Nicholas, Huntington és Jamali 2007). Ugyanakkor nemcsak a referátumok olvasásáról van szó. Ha ugyanis valaki kutatóként tudományos folyóiratokban közöl cikkeket, előbb-utóbb szembe találja magát azzal a kihívással, amelyet az autoreferátumok írása jelent (Koltay 2018). Nem véletlen tehát, hogy a referálás készségei részét képezik az akadémiai írástudásnak (Al-Mansour 2015), amely azoknak a fogalmaknak és stratégiáknak az együttesét foglalja magába, amelyek a hallgatóknak és az oktatóknak az egyetemi életben való részvételét segítik elő, főként az olvasás, írás, a hallott szöveg értése, a kritikai gondolkodás és a technológia használata terén (Cortes-Vera, Garcia és Gutierrez 2017).

A referátumok fontosságát húzza alá, hogy tudjuk: korunk egyik „betegsége” az információs túlterhelés, amiről a fordítástudományi szakirodalomban (Zethsen 2018) is olvashatunk, és amely leggyakrabban akkor lép fel, amikor nem vagyunk képesek az információfeldolgozás iránti igényünket a feldolgozására szánt vagy arra fordítható idő alatt kielégíteni. Információs túlterhelés kiváltója lehet az is, ha ez túl nagy erőfeszítést kíván (Pijpers 2010). Ebben a tekintetben hasonlóságot találhatunk a fordítással, mivel az a nyelvi korlát megszüntetésével megkönnyíti és meg is gyorsítja az információfeldolgozást. Tegyük hozzá, hogy ha a fordítás minősége nem megfelelő, akkor megértése akár jelentősen nagyobb erőfeszítést kíván a célnyelvi olvasótól, mint az eredeti a forrásnyelvi szöveg olvasójától. Ezt a képet tovább árnyalja a referálás

egyik, Endres-Niggemeyer (1998) által azonosított (stratégiának is nevezhető) szabálya, amely így szól: Légy a lehető legtömörebb anélkül, hogy az az érthetőség rovására menne! Ez a szabály ugyanis arra is rámutat, hogy a referátum szövegének megértése esetenként nehezebb lehet, mint a forrásszövegé, amiért viszont rövidege kárpótolja az olvasót.

Az információ mennyiségén túl gyakori – és sok tekintetben fontosabb – probléma, hogy sokszor nem rendelkezünk megfelelő szűrőkkel a számunkra hasznosnak minősíthető információk kiválasztására, vagy nem vagyunk tisztában azzal, hogy milyen (elsősorban szemléletbeli, intellektuális) technikák állnak rendelkezésünkre a szükségtelen információk kiszűrésére. Ehhez járulhat még, hogy a bejövő üzenetek nincsenek megfelelően szervezve ahhoz, hogy könnyen felismerhető legyen, hogy melyik a fontos közüjük (Jones, Ravid és Rafaeli 2004). A referálás célja és a fordítással szembeállítható tulajdonsága éppen az, hogy információfogyasztásunknak azon a szegmensén, amikor a szakmai és tudományos információt használunk, ne kelljen teljesen önállóan döntenünk az információ releváns vagy irreleváns, értékes vagy értéktelen voltáról, mivel a referálók (megbízók jóvoltából) információs kapuőrökként jól használható szűrőt adnak kezünkbe.

Közben a hagyományos értelemben vett referátumok mellett, a referálással rokonságot mutató, új műfajok is megjelentek.

A 2014-ben létrehozott *Kudos* a kutatóknak szánt (akadémiai) közösségi-média-szolgáltatás arra buzdítja a tudományos cikkek szerzőit, hogy publikációikról a laikus közönség számára érthető leírásokat készítsenek. Ezek csupán az egyszerűségekre való törekvésben különböznek az autoreferátumoktól.

Egy másik, hasonló műfaj, a *laikus összefoglaló* néven magyarra fordítható lay summary (layman summary) a civil tudományhoz (citizen science) kötődik. Ez is szakmai és tudományos tartalmat hivatott közvetíteni rövid, a nagyközönség számára érthető formában, úgy, hogy nem használ szakzsargont és megmagyarázza a szakkifejezéseket (Duke 2015).

1.2. A referálás professzionális jellege és az „új” műfajok

A fordításnak nemcsak törvényszerűségei vannak, hanem a fordítók körében jelen van az a törekvés, hogy tevékenységük igazi szakmává váljon (Klaudy 2018a), sőt fordítástudományról is beszélhetünk, ami akkor is igaz, ha gyakran találkozunk a *fordításelmélet* kifejezéssel is (Klaudy 2018b).

A referálás (az autoreferátumok írásának kivételével) megbízásra végzett, a fordításhoz hasonlóan professzionális jellegű tevékenység. Törvényszerűségeinek leírását nem szoktuk a *tudomány* szóval illetni. A referálás viszont kétségtelenül hivatásszerűen végzett tevékenység, amely számos, nem-hivatásszerűen végzett – egész pontosan hétköznapi és félprofesszionális – tevékenységgel is rokon. A professzionális jelleget elsősorban az adja, hogy tudatos tevékenységről van szó, amelynek folyamatait szabályok vezérlik, és amelynek eredményes elvégzéséhez tanulási folyamat vezet.

A referálás professzionális, hivatásszerű természete nem jelent feltétlenül főállású munkavégzést, ugyanakkor folyamatában szinte mindig van egy megbí-

zó, aki a munkát megrendeli és – részben ezért – viszonylag jól körülírt szakmai szerepek felvételét és viszonylag egyértelmű küldetésstudat kialakulását is magával hozza. A megbízó jelenléte nyilvánvalóan a fordítások jelentős részére is igaz (Koltay 2010).

A hétköznapi információsűrités példája az, amikor röviden elmeséljük a nemrég látott film történetét. Ez nem igényel előképzettséget, vagy célzott tanulást, és magát a tevékenységet alkalomszerűen végezzük (Koltay 2003).

A félprofesszionális információsűrités elsajátításához már szükséges (volna) valamilyen szintű tanulás, azonban a sűrités (tömörítés) megvalósításához szükséges eszközrendszer és kompetenciákat csak kis mértékben sajátítjuk el tudatosan, és az e tevékenységeket szabályozó feltételrendszer gyenge. Előnyt jelent tehát, ha ismerjük a fontosabb tömörítési technikákat, de nincs szó hivatásszerű információsűritésről (Endres-Niggemeyer 1998). Az információ ilyen, félprofesszionális sűritése kisebb-nagyobb rendszerességgel ismétlődő munkaformákat takar. Bár többnyire továbbra is hétköznapi jellegű tevékenységeket végzünk, ezek sokkal kevésbé spontán jellegűek. Az információsűrités ebben a körben nem a legfontosabb elfoglaltság, mégis viszonylag sokan végzik viszonylag nagy gyakorisággal. Ilyen, félprofesszionális információsűritéssel találkozunk az újságíróknál, amikor az egy-egy kérdéskörben elhangzottakat, leírtakat összegzik. Ebbe a kategóriába tartozik az a tevékenység is, amelynek során a különböző területeken dolgozó kutatók a friss szakirodalom alapján szóbeli beszámolókat tartanak az adott szakterület legújabb eredményeiről. Ugyancsak a kutatók azok, akik cikkeiket az adott területen felgyülemlett tudás rövid összegzésével kezdik. Fontos félprofesszionális tevékenység a jegyzetelés is, amelynek során a legértékesebbnek tekintett (hallott vagy írott) információt rögzítjük (Koltay 2010).

A fentebb már említett új műfajok professzionális jellege eltér egymástól. A *Kudos* célközönségét főként laikusok képezik, mivel a kutatóknak és a szakembereknek szánt autoreferátumok „érthetőbb” kivonatait közlik. Ilyen módon a *Kudos* által kért referátumok a laikus összefoglaló kategóriába is beillenek (Nicholas, Herman és Jamali 2015). Ugyanakkor – mivel alapjukat az autoreferátumok képezik, és ezeket köztudomásúan maguk a kutatók írják – félprofesszionális, tehát kisebb-nagyobb rendszerességgel ismétlődő tevékenység nyomán jönnek létre. Mindeközben azt is tudnunk kell, hogy az autoreferátumok minősége igen változó annak ellenére, hogy számos folyóirat szerzői útmutatói felhívják a figyelmet fontosságukra és meghatározzák, hogy milyen legyen a szerkezetük. A szerzői referátumokkal való elégedetlenséget mutatja a strukturált (auto)referátumok széles körű alkalmazása is. A strukturált referátumoknak fő jellemzője, hogy bennük a referátumban szükséges információkat előre rögzített (tipográfiaiilag) kiemelt címszavak („fejezetcímek”) alá kell rendeznie a szerzőknek.

A laikus összefoglalók készítése rámutat a hivatásszerű munkavégzés és az amatőrizmus megítélésének (Koltay és Boda 2010) számos ellentmondására. Egyrészt van, akinek a véleménye szerint nyelvi szempontból egy 10. osztályos tanuló szintjét kell megcélolniuk (Linte 2009). Ez az elképzelés talán nem kíván külön kommentárt, viszont az a megjegyzés, miszerint az ezeknek a laikus összefoglalóknak az előállítására használható online platformok nem

segítik eléggé azt, hogy megfelelően strukturálni tudjuk őket (Duke 2015), már eszünkbe juttatja a strukturált referátumok fent említett fontosságát. Az az elvárás pedig, hogy a potenciális olvasókat nem érdeklő információkat ki kell hagynunk a célszövegből (Salita 2015), már a referátumra és az ahhoz kapcsolódó egész műfajcsoportra vonatkozó követelmények „lenyomata”.

2. Fordítás-e a referálás?

Ennek az összetett kérdésnek megválaszolásához kiindulópontként Werlich (1988) némileg provokatív állítását vehetjük, mely szerint a referálás forrásszövegnek új szöveggé való átalakítása (fordítása). Ehhez kapcsolódóan Jakobson (1959) nyomán Heltai Pál (2003) kiemeli, hogy a kommunikáció nyelvi jelek átalakítása más jelekké, és a nyelvi jelek jelentése más jelek fordításaként jön létre. Gutt (2000) érvelésére is kitér, amelynek alapján azt is mondhatjuk, hogy minden fordítás kommunikáció, mivel a fordítást ugyanazok az elvek vezérlik, mint a kommunikáció típusait. Ahogy azt Heltai kifejti, a fordítás ebben az értelemben nemverbális üzenetek verbális formára való alakítása és *vice versa*. Hozzáteszi, hogy a tág értelemben vett fordítás az üzenet formájának megváltoztatása, tehát így nézve minden kommunikáció fordításnak tekinthető, viszont arra is felhívja a figyelmünket, hogy a terminológiai zavar elkerülése érdekében a *fordítás* terminust fenn kell tartanunk arra az esetre, amikor verbális közléseket más verbális formákra alakítunk.

A későbbiekben rá fogok mutatni, hogy a referálás a forrásszövegben található információt új formában közvetíti, tehát fordításnak abban az értelemben nevezhető, hogy verbális közléseket verbális közlésekkel helyettesít, viszont szelektív módon teszi ezt, tehát a célszöveg tartalma részben el fog térni a forrásszövegtől, függetlenül attól, hogy interlingvális, vagy intralingvális közvetítésről van-e szó.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel ugyanakkor a forrásszöveg címének fordítása, amely az interlingvális referálás egyik részfolyamata. Ezeknek a címfordításoknak teljes értékűnek, ekvivalensnek kell lenniük, tehát a referátumra jellemző tartalmi szelektivitás nem jellemző rájuk, kivéve azokat az eseteket, amikor ezek a címek nem jelölik meg az írás tárgyát kellő alapossággal és ezt a referáló is így ítéli meg. Ilyenkor a referátumnak bővített és/vagy új értelmező címet kell kapnia, amit egyébként a referátumok magyar szabványa (MSZ 1987) is megkövetel. A címfordítások számos kérdését tárgyalja a fordítástudományi szakirodalom (Károly 2007), ez a kérdéskör azonban csak a referálás kisebb részfolyamata, még akkor is, ha a címekre vonatkozó szabályozás valóban szigorú.

2.1. A fordítás és a referálás folyamatai

A fordítás és a referálás közötti hasonlóságok közül a legegységesebb és leginkább szembevetendő az, hogy mindkét tevékenység feltételezi egy közvetítő (a fordító, illetve a referáló) meglétét (Busch-Lauer 1995).

A fordítás kommunikációs modellje ennek megfelelően arra a felismerésre épül, hogy a fordítók, a nyelvtanárokhöz és a nyelvet tanuló személyekhez hasonlóan, egyszerre játsszák az adó (feladó) és a vevő (címzett) szerepét (Bańcerowski 2000), ami igaz a referálóra is.

A kommunikációs folyamatban elfoglalt helyük szerint tehát a fordítás ágensei a következő szerepeket töltik be: Feladó $\mapsto$ A szöveg $\mapsto$ fordító $\mapsto$ B szöveg $\mapsto$ címzett (Bańcerowski 2000).

A fordítók és a referálók egyaránt feladók és címzettek, tehát a fenti képletben a *fordító* szó helyettesíthető a referáló szóval: Feladó $\mapsto$ A szöveg $\mapsto$ referáló $\mapsto$ B szöveg $\mapsto$ címzett (Koltay 2010).

A nyelvi közvetítést eredményező transzformációk tipológiáját (Russel 1988) nézve, a fordítások létrejöttét a helyettesítés (átváltás), a referátumok megírását viszont az információsűrités útján megvalósuló redukció eredményezi.

A referálás folyamatainak alapját az analízis és a szintézis kettősége adja meg. Ezek ugyanis azokon a döntéseken alapulnak, amelyeket az adott információ fontosságáról hozunk. A referálás ilyen módon a feleslegesnek ítélt részek törlése értelmében használt *absztrahálás* (elvonatkoztatás) példája (Root-Bernstein 1991). Rövid terjedelmük folytán a referátumok a tudományos cikkekben található információnak csak egy részét reprodukálják, ennek következtében nem adják vissza a célszövegekben megjelenő összetett érvelést, miközben meghatározott információk törlésével feltárják egy összetett fogalmi mező mögöttes struktúráit (Atanassova, Bertin és Larivière 2016).

A Károly Krisztina (2007) által felsorakoztatott érvek és az általa idézett szerzők megállapításai jó alapot szolgálnak a fordítás és a referálás néhány fontos jellemzőjének összehasonlításához. Károly rámutat arra, hogy a fordítás egyaránt szövegprodukciónak és szövegprodukciónak, tehát nem alsóbb rendű szövegalkotás, hanem olyan szintű képességek meglétét tételezi fel és olyan, a forrásszöveg létrehozásához hasonló mennyiségű erőfeszítést igényel, mint amit a forrásszöveg szerzőjének esetében feltételezünk. Ez a megállapítás érvényes a referálásra is, amelyről elmondhatjuk, hogy komplexebb, mint az eredeti szövegalkotás, tehát esetében is szükségesek azok a magasabb rendű, nyelvi és szövegalkotási kompetenciák, amelyeket Károly a sikeres fordítás zálogaként említ meg.

Éppen ezeknek a kompetenciáknak birtokában hozhatunk létre olyan autonóm szövegeket, amelyek nem mutathatják annak jelét, hogy fordítás nyomán keletkeztek (Williams 2005). Az autonómiának ez a típusa referálás esetében is megvan, bár csak a referátumok egyik (legkedveltebbnek és leghasznosabbnak tekintett, és gyakran magával a referátummal azonosnak tekintett) alfajára, az *informatív referátumra* igaz. Az informatív referátumok ugyanis nem tartalmaz(hat)nak a forrásszövegre utaló metakommunikatív kijelentéseket (referenciát) (Gläser 1990), amelyek (gyakran implicit) felszíni megjelenése a következő: „A (referált) dokumentum...”, vagy „A dokumentum(ban)...” stb. (Kuhlen 1984).

Károly érvelése nyomán tehát elfogadhatjuk, hogy a fordító – bár nem feladata a szöveg által kommunikálandó gondolatok kitalálása – szöveget alkot, amivel célnyelvi „szerzővé” válik. Ez a megállapítás a referáló státuszára is érvényes.

A szelektivitás természetesen nem lehet jellemző a fordításra, viszont eszünkbe juttatja a fordítás során alkalmazható átváltási műveleteket. Ez különösen igaz az explicitációs/implicitációs stratégiákra, amelyek közül az előbbi alkalmas arra, hogy nyíltabban, világosabban, esetleg több szóval fejezzük ki a célnyelvi szövegben azt, ami a forrásnyelvi szövegben szerepel (Klaudy 2007). Kontextus- és helyzetfüggő természeténél fogva az implicitáció, a forrasszöveg explicit mondanivalóját a célszövegben implicit formában közvetíti (Vinay és Darbelnet 1995). Az implicit közlés a referálás fontos eszköze, hiszen terjedelmének rövidebbnek kell lennie a forrasszövegénél. Ugyanakkor tudjuk, hogy az általánosítás, a kontrakciók és elhagyások útján megvalósított implicitáció népszerűsége a fordítók körében kicsi (Klaudy 2009).

A fordítás nyilvános nyelvhasználat, tehát a célnyelvi szövegnek formai szempontból helyesnek, érthetőnek és elfogadhatónak kell lennie. A fordításnál középponti kérdés a forrasszövegnek való megfelelés, illetve az attól való eltérés (Heltai 2005). A referálás is alapvetően a nyilvános nyelvhasználat körébe tartozó szövegek létrehozása. Az eredeti szövegnek való megfelelés azonban a referátumok esetében olyan sajátos követelmény, amely az információ sűritése folytán kizárólag a tartalom egy részére, tehát a referátumba átkerülő információra igaz. Az interlingvális referálás esetében is értékelési szempont viszont, hogy mennyire jó a célnyelvi szöveg megfogalmazása és vannak-e benne tárgyi tévedések (Koltay 2003, 2010). Ezek jelentős részét a megértési nehézségekben gyökerező félfordítások okozzák (Klaudy 2007).

2.2 Ekvivalencia és heterovalencia a referálásban

A fenti okfejtés már előrevetítette azt, hogy a referálás – a vele foglalkozó szakirodalomban legalábbis – általában implicit *heterovalens* nyelvi közvetítésként jelenik meg (Koltay 2010). A referálás szakirodalmában ugyanis markánsan jelen van az a gondolat, hogy a referátum – bár tartalmában (témájában, fogalmi és terminológiai rendszerében) függ a forrasszövegtől – függősége szelektív természetű (Pfeiffer-Jäger 1980).

Ahogy erről már szóltam, a referálás során a célratörően rövid, de minden, fontosnak tekinthető információt tartalmazó célszöveg sikeres létrehozásának egyik feltétele, hogy bizonyos, a forrasszövegben szereplő információk ne kerüljenek be ebbe a célszövegbe. Ez különösen igaz a forrasszövegekben fellelhető ismétlésekre. A forrasszövegben egyes állítások többször is szerepelhetnek a jobb megértés előmozdítása érdekében vagy bármilyen más okból. A referátumban viszont ezek a szavak, kifejezések vagy mondatok csak egyszer szerepelhetnek.

A fordításeleméletben és a fordítás gyakorlatában mindeközben az ekvivalencia többféle, sok esetben ellentmondásoktól sem mentes megközelítésével találkozunk. Ezek részletes ismertetése nem célja ennek az írásnak, viszont néhány kérdésére érdemes kitérnem.

Tudjuk, hogy fordításkor sem mindig szimmetrikus a forrasszöveg és a célszöveg közötti viszony, amit a célközönség egyes elvárásai bizonyos esetekben indokolhatnak. A referálás során a célszövegnek a forrasszöveghez képest be-

következő változásai viszont nem esetiek, hanem a referátum létrehozásának céljaiból következnek, tehát – az elvárások szintjén legalábbis – rendszerszintű követelményt jelentenek, tehát az ekvivalenciánál megvalósuló teljes körű tartalmi és stilisztikai megfelelés sincsen meg.

Mivel szakszövegek fordításakor a tartalom megbízható közvetítésének kiemelkedő fontossága van, esetükben az ekvivalencia a fordítási minőség alapkritériuma (Heltai 2005).

A fordítás során a forrás- és a célnyelvi szövegek között több szempontból is ekvivalenciának kell létrejönnie:

- referenciálisan, mert ugyanaz a valóságvonatkozásuk,
- funkcionálisan, mivel kommunikatív szerepük azonos,
- kontextuálisan, hiszen a forrásnyelvi mondatoknak a célnyelviekkel azonos szerepet kell betölteniük. (Klaudy 1979)

Az ekvivalencia egy másik, a fentitől némileg eltérő megközelítést nézve, azt mondhatjuk, hogy ha a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg kommunikációs értékükben megegyeznek, akkor a célnyelvi szöveget eredményező folyamat a kommunikáció tekintetében ekvivalens átkódolás. Ebben az esetben kommunikatíván ekvivalens nyelvi közvetítésről van szó. Amikor viszont ez a két szöveg csak bizonyos kommunikációs értékek tekintetében egyezik meg egymással, kommunikatíván heterovalens nyelvi közlésről van szó (Nagy 1989). Ez pedig egyértelműen igaz a referálásra.

Ha konstruktivista szemlélettel közelítünk a referáláshoz, akkor társadalmi interakciók soraként tekintünk rá, és az ekvivalencia megítélése már nem lesz egyértelmű, mivel dinamikussá és rugalmassá válik. Ennek eredményeként megítélésére egyaránt hatnak létrejöttének és felhasználásának társadalmi-kulturális jellemzői és szövegekben megvalósuló manifesztációi, valamint az, ahogyan ezeket a referátumok retorikai szerkezetéhez alakítjuk (Izquierdo Alonso és Moreno Fernández 2010).

Mivel a referátum és a forrásszöveg tartalmi előképe egy és ugyanaz a valóság, közöttük referenciális ekvivalencia-kapcsolat áll fent (Cross és Oppenheim 2006).

Ugyanakkor nem vitás, hogy a forrásszöveg és a referátum eltérő célokat hivatottak szolgálni. Ennek megfelelően a referálás folyamatában szándékosan hozunk létre heterovalens célszövegeket ahelyett, hogy az ekvivalenciára törekednénk. A referátum ugyanis csak a tartalom szintjén (referenciálisan) függhet a célszövegtől, ami többek között azzal jár, hogy a függőség nem vonatkozik a tartalom kiválasztására, súlyozására és sorrendbe állítására. Ez ugyanis csak a szöveg külső formáját adja meg. Aminek egybe kell esnie, az a forrásszöveg és a referátum belső formája, ami viszont a rövidebb terjedelem diktálta szelektivitás okán nem teljesülhet maradéktalanul.

A kontextus szintjén a fordítónak ugyanazt a mondanivalót kell közvetítenie, mint amelyet a forrásszöveg szerzője közölni szándékozott (Mackenzie 1994). Ahogy erről fentebb szó volt, a referálás esetében ez a követelmény csak a forrásszövegben megfogalmazódott mondanivaló egy részére érvényes. Ahhoz, hogy azonosítható legyen az az információ, amelynek be kell kerülnie

a referátumba, két kérdésre kell a referálónak válaszolnia. Egyrészt szakmai ismeretei alapján el kell döntenie, hogy mi fontos az adott szakterületen. Másrészt meg kell ítélnie, hogy mi volt a forrásszöveg szerzőjének közlési és befolyásolási szándéka, tehát azt, hogy mi fontos az adott szövegösszefüggésben (Koltay 2003). Ennek a szelektivitásnak a szöveg felszínén megjelenő eredménye az, hogy a referátumszöveg terjedelme kisebb lesz, mint a forrásszövegé.

Kommunikatív szerepük szempontjából a referátum és a forrásszöveg egymástól eltérően viselkednek, és az is egyértelmű, hogy a forrásnyelvi szöveg és a referátum mondatai csak részlegesen töltenek be azonos szerepet egymással.

A referálás mint nyelvi közvetítés ekvivalens voltának megítélését illető gondolatok összegzéseként azt mondhatom, hogy referátumok esetében nem beszélhetünk forrás- és célnyelvi szövegek közötti teljes körű ekvivalencia meglétéről, viszont mindenképpen érdemes arra felfigyelnünk, hogy közöttük részleges ekvivalencia áll fenn, mivel a célszöveg csak bizonyos állítások elhagyása, valamint új feszíni formába való átalakítása útján jöhet létre. A részleges ekvivalencia a fentebb említett „új” műfajokra is jellemző.

A referálás esetében az átalakítások jelentős részben megegyeznek azokkal a műveletekkel, amelyekkel a szövegértés érdekében a jelentést a felesleges információ kihagyásával egy kivonatba tudjuk sűríteni. Az így létrejövő kivonatokhoz van Dijk (1980) szerint négy alapvető művelet (makro-műveletek) végrehajtásával (vagy más néven makro-szabályok alkalmazásával) jutunk el.

Ezek közül a *kihagyás* a fölöslegesnek ítélt információ elhagyása, ami feltételezi, hogy van *válogatás*, vagyis sor kerül a szükséges információ tárolására. Az *általánosítás* az egyedi tények magasabb szintű helyettesítése, míg az *újraszervezés* expliciten ki nem fejezett, de a szövegbe beleérthető állítások megfogalmazása. Az ezekből a szabályokból következő műveletek a referálás során is alkalmazhatók (Beghtol 1986).

A kihagyás természetét magától értetődőnek tekinthetjük. A másik három műveletet Balázs János (1985) példáival szemléltethetjük.

Válogatás:

Október közepén egy szomorú és borús pénteki napon, óra közben, mint minden nap, elszaladt a pedellushoz, s megnézte a kátrányszagú vasrácsos fekete hirdetőablán az érkezett levelek lajstromát. Legnagyobb rémületére ott látta a nevét a többi közt. Ha a nevét kimondták, vagy leírva látta, mindig szívdobogást kapott.” (Móricz Zsigmond: *Légy jó mindhalálig*) A válogatás műveletével a következőt kapjuk: *Az izgulós kisdíák egy borús októberi napon szívdobogva fedezte fel nevét az érkezett levelek lajstromán. Vagy „... a kisdíák pakkot kap hazulról.”*

Általánosítás:

Az ünnepélyen ott voltak a fiatal korosztály képviselői. De megjelentek a középkorú nemzedék tagjai is. Sőt az idős korosztály tagjai sem hiányoztak. Általánosítás útján mondhatjuk: *Az ünnepélyen minden korosztály képviselte magát.*

Újraszerkesztés:

A nyaralók kivontatták az öbölbe hajójukat. Közben kedvező szél támadt. Ezért fölvonták a vitorlát. Majd kényelmesen elhelyezkedtek a hajón. Miután úti készülődésüket befejezték, búcsút vettek társaiktól. Majd a hajón elindultak a tulsó part felé.

Újraszerkesztéssel a következő hozható létre: *A nyaralók a kedvező szelet kihasználva a tulsó part felé vitorláztak* (Balázs 1985: 200-205).

Végül, de nem utolsó sorban ki kell emelnem, hogy a teljes szövegszintű ekvivalencia megteremtése a fordítás során sem feltétlenül cél, különös tekintettel arra, hogy sok esetben nem is valósítható meg (Károly 2007).

A fordítás és a referálás közötti hasonlóságok és különbségek, valamint az ekvivalencia kapcsán érdemes külön kitérni a tömörítvényre, amely a referátum egyik olyan altípusa, amely a többi típusnál nagyobb fokú rokonságot mutat a fordítással. Ezért is nevezik gyakran *tömörített fordításnak*.

A tömörítvény és a fordítás közötti legközelebbi rokonságot a közvetítés interlingvális természetében találjuk meg. A tömörítvény ugyanis szinte minden esetben forrásnyelvi szöveg átalakítása célnyelvi szöveggé. Ennek praktikus okai vannak. A tömörítvény műfaját (ezzel az elnevezéssel legalábbis) csak idehaza ismerjük, ami nagymértékben meghatározza azt, hogy szinte kizárólagosan idegen nyelvű forrásszövegből készülnek magyar nyelvű tömörítvények. Mindazonáltal a referáláshoz hasonlóan a tömörítés sem ekvivalens nyelvi közvetítés. Az eredeti szöveg tartalma nem kerül át teljes egészében a tömörítvénybe sem, mivel ez a műfaj is arra épül, hogy esetében a közvetítés tudatosan és előre tervezett információvesztéssel jár. (Ez akkor is igaz, ha tudjuk, hogy – ideális esetben legalábbis – a referátum és a tömörítvény címzettje számára kevésbé fontosnak, szükségtelennek vagy leginkább már ismertnek tekinthető információt veszítjük el, ráadásul tudatosan, célzottan tesszük ezt.)

A tömörítvény mégis közelebb áll a fordításhoz, mint a referátum. A relatíve nagyobb fokú ekvivalencia egyik forrása az, hogy nagyobb terjedelme folytán a kihagyás, bizonyos információk törlése kisebb mértékű benne. Emellett a tömörítvény a tömörített szövegben található kifejtési sorrendet megtartja, ami nem kötelező a referáláskor.

Természetesen a referátumokban is célszerű ragaszkodnunk a forrásszövegben talált sorrendhez, mindaddig, amíg az logikus és nem tartalmaz ismétléseket. Az információk sorrendjén azért is változathatunk a referátumban, mert a grammatikai átszerkesztés (mint tömörítési eszköz) is sokszor megköveteli ezt.

A referátum ugyanis – a már említett módon – globálisan függ a forrásszöveg tartalmától, viszont függősége nem vonatkozik a tartalom kiválasztására, súlyozására és sorrendbe állítására, mivel bizonyos információkat nem ismételhünk meg a referátumban akkor sem, ha azok a forrásszövegben ismétlődnek. Bár a tömörítvény is tartalmi szinten függ a tömörített célszövegtől, az abban talált kifejtési sorrendet meg szoktuk őrizni, bár ezt csak íratlan szabály diktálja. Ehhez kapcsolódik még az az előírás, hogy a referátumok nem tartalmazhatnak

táblázatokat és ábrákat, továbbá nem használunk alcímeket. A tömörítvényvel kapcsolatban ugyanakkor nem ismerünk ilyen előírásokat (Koltay 2003).

2.3. Referálók és fordítók

A referálónak, azaz a referátumot szellemi erőfeszítéssel intellektuális úton előállító személynek) a fordítóhoz hasonlóan nyelvi és nem nyelvi ismeretekkel, készségekkel, képességekkel kell rendelkeznie.

A nyelvi ismeretek magukba foglalják a következőket:

1. kommunikációs kompetencia
2. meghatározott nyelvek ismerete (nyelvismeretet forrás- és célnyelv(ek) vonatkozásában) (Bańcerowski 2000, Coseriu 1981).

A kommunikatív kompetencia a következő komponensekből tevődik össze:

- nyelvi kompetencia,
- nyelvi pragmatikai kompetencia,
- metanyelvi kompetencia,
- metanyelvi pragmatikai kompetencia,
- para- és extranyelvi kompetencia,
- para- és extranyelvi pragmatikai kompetencia,
- kulturális kompetencia,
- pragmatikai kulturális kompetencia (Bańcerowski 2000).

A nyelvismeret szükségessége aligha kétséges a fordító esetében. A referálás pedig gyakran interlingvális, tehát szükség van egy forrás- és egy célnyelv ismeretére. Igaz, – ahogyan erről már szoltam – létezik intralingvális referálás is.

A nem-nyelvi ismeretek lehetnek:

- köznapi ismeretek
- szakterületre vonatkozó ismeretek (szakismeret),
- a kiszolgált címzettek (felhasználók) körének, érdeklődésének és (főként) igényeinek ismerete,
- azoknak az előírásoknak az ismerete, amelyek munkáját meghatározzák (Koltay 2003).

A referálónak rendelkeznie kell az elemzés és a szintetizálás képességével. A referálónak, és a fordítónak is tisztában kell lennie azzal, hogy sajátos, közvetítői szerepet tölt be, küldetése van.

Mindezek a képességek és készségek jól illeszkednek az információs műveltség (information literacy) elméletéhez és gyakorlatához, legyen szó akár fordításról, akár referálásról. Massey és Ehrensberger-Dow (2011) szerint az információs műveltséget a fordítási kompetencia kulcsfontosságú összetevőjének tekinthetjük. Ezért is van az, hogy Pinto és Sales (2008) kifejezetten fordítók információs műveltségi oktatását célozták meg modelljükben, amely

egyaránt épít az általános és a szakterületet jellemző információs és fordítói készségekre.

Bár az információs műveltség szemlélete sokat változott, megítélése a legmarkánsabb módon klasszikus definíciójában fogalmazódik meg. E szerint a meghatározás szerint információsan műveltnek azt tekinthetjük, aki felismeri, hogy mikor van szüksége információra; aki megtanulta, hogyan kell tanulni; továbbá ismeri, hogy miként szerveződik az információ, hogyan található meg, és hogyan használható fel a tanulásban. A meghatározáshoz tartozó készségek között pedig ott van a megtalált információ (kritikai) értékelése (ALA, 1989). Ez utóbbi továbbra is napirendben maradt (Fernández-Ramos 2017), ami leginkább arra vezethető vissza, hogy a fenti definíció alapján az irodalomkutatás során talált cikkek – az információs igénynek való megfelelés értelmében vett – relevanciájának meghatározásában kiemelkedő szerepet játszanak az adott cikkek referátumai.²

Irodalom

- ALA 1989. *Final Report, American Library Association Presidential Commission on Information Literacy*. Chicago, IL: American Library Association. <http://www.ala.org/acrl/publications/whitepapers/presidential>
- Al-Mansour, N.S. 2015. Teaching Academic Writing to Undergraduate Saudi students: Problems and Solutions – A King Saud University perspective. *Arab World English Journal* Vol. 6. No. 3. 94–107. <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol6no3.6>
- Atanassova, I. Bertin, M., Larivière, V. 2016. On the composition of scientific abstracts. *Journal of Documentation* Vol. 72. No. 4. 636–647.
- Balázs J. 1985. *A szöveg*. Budapest: Gondolat.
- Beghtol, C. 1986. Bibliographic classification theory and text linguistics: aboutness analysis, intertextuality and the cognitive art of classifying documents. *Journal of Documentation* Vol. 42. No. 2. 84–133.
- Bañcerowski J. 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE.
- Busch-Lauer I.A. 1995. Abstracts in German medical journals: A linguistic analysis. *Information Processing and Management*, Vol. 31. No. 5. 769–776.
- Cleveland, D.B., Cleveland, A.D. 2013. *Introduction to Indexing and Abstracting*. Littleton, CO: Libraries Unlimited.
- Cortes-Vera, J., Garcia, T. J., & Gutierrez, A. 2017. Knowing and improving paraphrasing skills of Mexican college students. *Information and Learning Science*, Vol. 118. No. 9–10. 490–502.
- Coseriu E. T. 1981. *Textlinguistik: eine Einführung*. Tübingen: Narr.
- Cross, C., Oppenheim, C. 2006. A genre analysis of scientific abstracts. *Journal of Documentation* Vol. 62. No. 4. 428–446.
- van Dijk, T. 1980. *Macrostructures*. Hillsdale: Erlbaum.
- Duke, M. 2015. Lay Summaries for Research Articles: A Citizen Science Approach to Bridge the Gap in Access. In: Schmidt, B., Dobрева, M. (eds) *New Avenues*

² A szerző köszönetét fejezi ki Szöllősy-Sebestyén Andrásnak a kézirat első változatához fűzött megjegyzéseirért.

- for *Electronic Publishing in the Age of Infinite Collections and Citizen Science: Scale, Openness and Trust: Proceedings of the 19th International Conference on Electronic Publishing*. Amsterdam: IOS Press. 1–7.
- Endres-Niggemeyer, B. 1998. *Summarizing information*. Berlin etc.: Springer.
- Fernández-Ramos, A. 2017. El papel de la alfabetización informativa en la interpretación de la información. In *Significados e interpretaciones de la información desde el usuario* Instituto de Investigaciones Bibliotecológicas y de la Información. Ciudad de México: UNAM 127–160.
- Gläser, R. 1990. *Fachtextsorten im Englischen*. Tübingen: Günter Narr.
- Gutt, E. A. 2000. *Translation and Relevance. Cognition and Context*. Manchester és Boston: St. Jerome Publishing.
- Heltai P. 2003. Message adjustment in translation. *Across Languages and Cultures* Vol. 4. No. 2. 145–185.
- Heltai P. 2005. A fordító és a nyelvi normák. 2. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 1. szám. 30–58.
- Izquierdo Alonso, M., Miguel Moreno Fernández 2010. Perspectives of studies on document abstracting: Towards an integrated view of models and theoretical approaches. *Journal of Documentation*, Vol. 66. No. 4. 563–584.
- Jakobson, R. 1959. On Linguistic Aspects of Translation. In: Brower, R. A. (ed.) *On Translation*. Cambridge, M.A.: Harvard University Press
- Jones, Q. Ravid, G., Rafaeli, S. 2004. Information overload and the message dynamics of online interaction spaces: A theoretical model and empirical exploration. *Information Systems Research*, Vol. 15. No. 2. 194–210.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1979. Fordítás és aktuális tagolás. *Magyar Nyelvőr* 103. évf. 4. szám. 282–287.
- Klaudy K. 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest: Tinta.
- Klaudy K. 2009. The Asymmetry Hypothesis in Translation Research. In: Dimitriu, R. Shlesinger, M. (eds) *Translators and Their Readers. In Homage to Eugene A. Nida*. Brussels: Lés éditions du Hazard. 283–303.
- Klaudy K. 2018a. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába* Budapest: Akadémiai Kiadó
- Klaudy K. 2018b *Bevezetés a fordítás elméletébe* Budapest: Akadémiai Kiadó
- Koltay T. 2003. *A referálás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Könyvtári Intézet.
- Koltay T. 2009. Abstracting: information literacy on a professional level. *Journal of Documentation* Vol. 65. No. 5. 841–855.
- Koltay T. 2010. *Abstracts and Abstracting: A genre and set of skills for the twenty-first century*. Oxford, etc.: Chandos.
- Koltay T. 2018. Az „írástudó” egyetemi hallgató. *Anyanyelv-pedagógia* 11. évf. 1. szám. 5–14.
- Koltay T., Boda I. 2010. Írástudások az információs társadalomban amatőröknek és szakembereknek. *Információs Társadalom*, 10. évf. 1. szám. 57–76.
- Kudos 2018. <https://www.growkudos.com/>
- Kuhlen 1984. Some similarities and differences between intellectual and machine text understanding for the purpose of abstracting. In: Dietschmann, H.J. (ed.) *Representation and Exchange of Knowledge as a Basis of Information Processes*. Amsterdam: Elsevier. 87–109.
- Linte, C. A. 2009. Communicating your research in lay language [Student’s corner]. *IEEE Engineering in Medicine and Biology Magazine* Vol. 28. No. 3. 5–7.

- Mackenzie, I. 1994. Review of Gutt's Translation and relevance. *Journal of Literary Semantics* Vol. 23. 239–244.
- Márta A. 2004. A kivonat mint önálló műfaj. *Modern Filológiai Közlemények* 6. évf. 2. szám. 37–56.
- Massey, G., Ehrensberger-Dow, M. 2011. Investigating information literacy: A growing priority in translation studies. *Across Languages and Cultures* Vol. 12. No. 2 193–211.
- MSZ 1987. MSZ 3436-87. *A dokumentumok referátumai és annotációi*. Budapest: Magyar Szabványügyi Hivatal.
- Nagy G. 1989. A német fordításelmélet irányzatai és problémái. *Hungarológiai Közlemények* 12. évf. 44. szám. 99–112.
- Nicholas, D., Herman, E., Jamali, H. R. 2015. Emerging reputation mechanisms for scholars. *European Commission, Joint Research Centre, Institute for Prospective Technological Studies*.
- Nicholas, D. Huntington, P., Jamali, H. R. 2007. The use, users, and role of abstracts in the digital scholarly environment. *Journal of Academic Librarianship* Vol. 33. No. 4. 446–453.
- Ondrusek, A. L. Thiele, H. E., Yang, C. 2014. Writing abstracts for MLIS research proposals using worked examples: An innovative approach to teaching the elements of research design. *College and Research Libraries* Vol. 75. No. 6. 822–841.
- Pfeiffer-Jäger, G. 1980. Referat und Referieren. *Germanistische Linguistik* No. 1–2. 1–180.
- Pijpers, G. 2010. *Information Overload: A System for Better Managing Everyday Data*. Hoboken, N.J.: Wiley.
- Pinto, M., Sales, D. 2008. INFOLITRANS: a model for the development of information competence for translators. *Journal of Documentation* Vol. 64. No. 3. 413–437.
- Root-Bernstein, R. 1991. Teaching Abstracting in an Integrated Art and Science Curriculum. *Roeper Review* Vol. 13. No. 2. 85–90.
- Russel, P. 1988. *How to Write a Précis*. Ottawa: University of Ottawa Press.
- Salita, J. T. 2015. Writing for lay audiences: A challenge for scientists. *Medical Writing*. Vol. 24. No. 4. 183–189.
- Thongvittit, S., Thumawongsa, N. 2017. A Corpus-Based Study of English Collocations Found in the Abstracts of Research Articles Written by Thai EFL Writers. *International Journal of Social Science and Humanity* Vol. 7. No. 12. 751–755.
- Tankó Gy. 2017. Literary research article abstracts: An analysis of rhetorical moves and their linguistic realizations. *Journal of English for Academic Purposes* Vol. 27. 42–55.
- Vinay, J.P., Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A Methodology for Translation*. Amsterdam, Philadelphia, PA: John Benjamins.
- Werlich, E. 1988. *Student's Guide to Text Production*. Berlin: Cornelsen.
- Williams, I. A. 2005. Thematic items referring to research and researchers in the discussion section of Spanish biomedical articles and English-Spanish translations. *Babel* Vol. 51. No. 2. 124–160.
- Zethsen, K. K. 2018. Access is not the same as understanding. Why intralingual translation is crucial in a world of information overload. *Across Languages and Cultures* Vol. 19. No. 5. 79–98.